

Προλεγόμενα

*“Τα έργα των θεών διακόπτομεν εμείς
τα διαστικά κι άπειρα όντα της στιγμής”*

Κ. Καβάφης, Διακοπή

Οι λίμνες, οι όγκοι αυτοί στάσιμου ή ελαφρά κινούμενου νερού που πληρούν μια ενδοηπειρωτική λεκάνη, ορίζονται γεωλογικά ως υδάτινα σώματα με εφήμερο χαρακτήρα. Και τούτο καθότι μια λίμνη μπορεί να φθάσει στο τέλος της φυσιολογικά, λόγω απώλειας νερού ή πλήρωσής της από ιζηματα και άλλα υλικά, φυσικά ή χημικοβιολογικά. Η φυσική απώλεια του νερού μιας λιμναίας λεκάνης μπορεί να επέλθει είτε λόγω ξηρασίας είτε λόγω μεταβολών –μέσω γεωλογικών διεργασιών– στο σύστημα απορροής, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση των εισροών ύδατος ή την ενίσχυση των εκροών. Σε ορισμένες δε λεκάνες οι λίμνες αποτελούν την τελευταία καταληκτική φάση του υδρολογικού κύκλου στη χέρσο.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο πλαίσιο τέτοιων λεκανών, από το σύνολο των επιφανειακών πηγών γλυκών υδάτων του εκεί φυσικού τοπίου, η λίμνη αποτελεί την οιοονεί τελική στην επιφάνεια αυτού υδάτινη μορφή, με καθορισμένα όρια ορατά και προσπελάσιμα. Τούτο με την έννοια ότι κάθε τέτοια λίμνη δέχεται τα νερά των ορεινών πηγών μέσω των ρυακιών και των ποταμών. Οι τελευταίοι, όντας πλησιέστερα στην πηγή της γένεσής τους, αποτελούν τρόπον τινά νεανικότερη μορφή υδάτινου σώματος σε σχέση με τις λίμνες.

Η δημιουργός αιτία (η πηγή) των πηγών των φυσικών εκροών, με αισθητή κίνηση νερού στην επιφάνεια της ξηράς ή μέσα στην κοίτη ενός υδάτινου ρεύματος, είναι τα κατακρημνίσματα: η βροχή και το χιόνι. Δηλαδή, αρχή ανεξέλεγκτη με πλείστα καιρικά απρόοπτα και απρόβλεπτα. Τα νερά των ορεινών πηγών διαρρέουν μια απόσταση και μια πορεία η οποία καθορίζει και καθορίζεται, μορφώνει και μορφώνεται από τα στάδια και τη μορφή της πορείας του ποταμού προς τις εκβολές του. Η πορεία αυτή δεν είναι πάντα ορατή. Η κοίτη ενός ποταμού από επιφανειακή γίνεται αίφνης υπόγεια. Η σύνολη πολυδαίδαλη ποτάμια ροή, όταν πλησιάζει λιμναία μορφή, κομίζει πάντα προς αυτήν τις ιδιότητες της υπερχής των γλυκών υδάτων, των νε-

ανικότερων απ' αυτήν σταδίων, και ό,τι αυτά παρασύρουν στο διάδα τους.

Όλα συμβαίνουν ωσάν η λίμνη, υποδεχόμενη την ποτάμια ροή και τον συσσωματωμένο μέσα της πλούτο, να καθίσταται η ώριμη μορφή γλυκιάς επιφανειακής υδάτινης πηγής, με γνωστά την αρχή και το πέρας της. Στα όριά της δεν γαληνεύουν μόνο τα ποτάμια. Εξαιρετική επίσης είναι η κατευναστική της επίδραση στις κλιματικές συνθήκες. Λειτουργίες που, ας αναφερθεί από εδώ, παραπέμπουν στο τελευταίο στάδιο της ανθρώπινης ζωής και ό,τι τούτο κομίζει ως δώμα και εμπειρία πολύπτυχου βίου. Τα δύο άλλωστε τούτα έσχατα στάδια σε ήρεμη και διαυγή κατάσταση συγκροτούν και αντανakλούν, το καθένα με τον τρόπο του, την όλη γύρω τους αντίστοιχη πραγματικότητα, φυσική και ανθρώπινη.

Μόνημα τα νερά των ορεινών πηγών, μέσω των χειμάρρων και των ποταμών, ορμητικά και υπερχειλίζοντα, κατηφορίζουν προς το λιμναίο τοπίο καθαρίζοντάς το, εξασφαλίζοντας συνάμα τη σταθερά απαιτούμενη ανανέωσή του. Έτσι, οι χείμαρροι και οι ποταμοί προσφέρουν την ευλογία της ορμής τους στις παθητικά αναμένουσες λίμνες, με το ενδεχόμενο πάντα αυτή η ευλογία να καταστεί, απροσδόκητα, για τους γύρω κατοίκους μια πλημμυρική κατάρα.

Σε όλες τις εποχές και σε κάθε τόπο οι άνθρωποι προσπάθησαν, με τις εκάστοτε υπάρχουσες τεχνικές, ν' αναχαιτίσουν τον ριψοκίνδυνο και επιδρατή χαρακτήρα των πληθωρικών ποτάμιων υδάτων και να περιορίσουν τα όποια αρνητικά των λιμναίων τοιούτων. Εδώ και έναν αιώνα στη χώρα μας, όπως παντού άλλωστε, τα τεχνικά έργα σ' ένα λιμναίο τοπίο αποσκοπούν μέσω της τεχνο-επιστημονικής γνώσης, στην επίτευξη πολλαπλών στόχων: στην καταπολέμηση της ελονοσίας (έως και τις αρχές της δεκαετίας του '60), στην τιθάσευση πλημμυρικών υδάτων, στην απελευθέρωση, με την αποξήρανση ελών και λιμνών, εδαφών κατάλληλων για γεωργική εκμετάλλευση.

Ας σημειωθεί ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι οι παθογόνες εστίες ελονοσίας είναι βασικά τα τελμάτια και τα έλη, τα οποία μπορούν να υπάρχουν παντού διάσπαρτα.¹ Πέραν τούτου, με τον ανθελονοσιακό αγώνα τα κρούσματα της εν λόγω ασθένειας είχαν το 1949-50 ουσιαστικά εκμηδενισθεί. "Οι ψεκασμοί διά του D.D.T., κατά το παρελθόν έτος 1946", αναφέρεται στην *Καθημερινή* της 20/4/1947, "εμείωσαν τους εν Ελλάδι ελονοσιούντας εις 50.000 έναντι 1.000.000 προπολεμικώς".

Τα παραπάνω δεν εμπόδισαν το να επικαλείται κανείς ως κύριο λόγο μιας αποξήρανσης ακόμα έως πρόσφατα, όπως έγινε μνεία, τους κινδύνους από την ελονοσία. Η λιμναία πηγή, η κόρη οφθαλμού στη μεταφορική γλώσσα, αντιμετώπισθηκε εδώ και έναν αιώνα ως αιτία μυρίων δεινών -ένα είδος κακού ματιού- που έπρεπε να τιμωρηθεί. Η τέτοια πηγή, το τελικό -επανα-

1. Βλέπε επί του θέματος Κ. Ηλιόπουλος (1985-86, σ. 177-235).

λαμβάνουμε- υδάτινο στάδιο με ευδιάκριτα στη γήινη επιφάνεια τα όριά της, αναδύεται ως η πιο ευάλωτη μορφή γλυκού νερού, κατά αντίστοιχο τρόπο που το λυκόφως της ανθρώπινης ηλικίας, με απτά και εγγύτατα τα σημεία του τέλους, είναι αδύναμο και επισφαλές.

“Ο εφήμερος” χαρακτήρας των ορατότατων λιμναίων ορίων -απογυμνωμένων από την όποια υπερβατική ή μη προστασία- αποτελεί εμφανή, ενδεχομένως, πρόκληση για την ανθρώπινη επιθυμία επέμβασης στη φυσική τάξη. Μια επιθυμία μοιραία, αναπόδραστη, μια που επιχειρείται στο όνομα ανθρωπιστικών αξιών και υψίστης σημασίας κοινωνικών προοπτικών. Τα παραπάνω ισχύουν όμοια για μία λιμνοθάλασσα της οποίας το όριο και ο όρος επιπλέον ύπαρξής της, η αμώδης συνήθως λωρίδα που την χωρίζει από τη θάλασσα, αποτελούν μόνιμη πρόκληση τεχνικής χειραγώγησης ή παντελούς εξαφάνισης. Η *libido dominandi* πρόβαλε, όπως είναι γνωστό, επιτακτικά και ταυτόχρονα ελπιδοφόρα τους τελευταίους αιώνες, χωρίς αυτό να είναι πάντα ερμηνεύσιμο. Αντίθετα, στην περίπτωση της καταστροφής των λιμνών, με τον οιονεί ιερό κατά της ελονοσίας αγώνα, όλα εμφανίστηκαν όχι απλά επιτρεπτά, αλλά απόλυτα επιβεδλημένα και προπάντων ευχερώς και ακόπως ερμηνεύσιμα.

Στην Ελλάδα, ωσάν να θέλαμε να επιβεβαιώσουμε περισσότερο από όλες τις άλλες χώρες, και κυρίως τις ευρωπαϊκές, το ηρακλείτειο “ὕδατι δέ θάνατος γῆν γενέσθαι” (ο θάνατος του νερού είναι η μεταβολή του σε γη), επιδείξαμε ιδιαίτερο ζήλο στην εξαφάνιση λιμνών και υγροτόπων γενικότερα. Με αποτέλεσμα τα δύο τρίτα των τελευταίων να έχουν αποξηρανθεί.²

Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (1998), κυριότερες λίμνες της χώρας ορίζονται οι έχουσες επιφάνεια άνω των 3,262 χλμ.². Πρόκειται για ένα σύνολο 18 λιμνών, το οποίο καλύπτει αθροιστικά επιφάνεια 579,370 χλμ.². Από διάσπαρτες πηγές έχουμε υπολογίσει ότι ο αριθμός των κυριοτέρων αποξηρανθεισών λιμνών -οι άνω των 4,300 χλμ.² εκάστη- ανέρχεται σε 15 και καλύπτει συνολική επιφάνεια 1.079,783 χλμ.². Από τη συνολική δηλαδή επιφάνεια των κυρίων λιμνών της χώρας έχει αποξηρανθεί το 65,08%. Είναι δε χαρακτηριστικό το ότι οι μεγάλες λίμνες μας, οι άνω των 100 χλμ.², έχουν άπασες αποξηρανθεί.

Η παγκόσμια σημερινή κρίση των υδάτινων πηγών εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως. Το φυσικό γεγονός της άνισης κατανομής και διασποράς αυτών -που αντιπροσωπεύουν το 0,6% του συνόλου των γήινων υδάτων³- κατά γε-

2. Για την αντίληψη των υγροτόπων ως άχρηστων τόπων, βλ. Γ. Ρούσκα (1997, σ. 3). Για την τύχη αυτών στην Ελλάδα γενικότερα, βλ. Π. Γεράκης, Σ. Τσιούρη (1991, σ. 22-26), Θ. Κουσουρή (1997, σ. 6-9), Ε. Παπακωνσταντίνου (1997), Π. Οικονομίδης (1997, σ. 13-15), Γ. Τσούνης (1997, σ. 16-19), Σ. Κουδέλης (1996), Δ. Τσαντίλης (1998) και το αφιέρωμα στο τεύχος 80 της *Νέας Οικολογίας* (1991).

3. Το νερό των ωκεανών: 97,41 %, το παγιδευμένο νερό των πάγων: 1,984%.

ωγραφική ήπειρο επιδεινώνεται συνεχώς από την κατασπατάληση και τη μόλυνσή τους. Ήδη στο τέλος της δεκαετίας του 1970 το πέμπτο του παγκοσμίου πληθυσμού των πόλεων και τα τρία τέταρτα αυτού της υπαίθρου δεν διέθεταν πόσιμο νερό σε επαρκή ποσότητα. Ακόμα δραματικότερη εμφανίζεται η κατάσταση για τις υποανάπτυκτες χώρες. Το 88% των αγροτικών περιοχών και το 30% των αστικών, των υπό ανάπτυξη χωρών, δεν είχαν καν πρόσβαση (ήδη το 1970) σε κάποιο δημόσιο σημείο.⁴ Σύμφωνα με έρευνα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ του 1970 και του 2000 η κατανάλωση νερού στην Ευρώπη προβλεπόταν να αυξηθεί κατά 228%.⁵ Εάν δε σήμερα υπολογίζεται ότι το 7% της ανθρωπότητας δεν έχει αρκετό νερό για να επιδιώξει, το ποσοστό αυτό το 2050 θα φθάσει στο 75%.⁶

Σ' ένα κλίμα γενικότερης ανησυχίας για το μέλλον του νερού –αλλά και των ίδιων των ιχθυαλιευμάτων και των λοιπών λιμναίων αγαθών, κι όχι μόνο από ποσοτικής πλευράς αλλά ιδιαίτερα από ποιοτικής–, το θέμα της σωτηρίας των υγροτόπων που γλίτωσαν την εξαφάνιση τυγχάνει κάποιας προσοχής.⁷ Η συνθήκη Ραμσάρ (1971) –Σύμβαση για τους υγροτόπους διεθνούς σημασίας ως ενδιαιτήματα υδροβίων πουλιών– αποτελεί σημαντική πρωτοβουλία επί του συνόλου τούτου θέματος. Στον κατάλογο της εν λόγω συνθήκης έχουν καταχωρισθεί και 11 ελληνικοί υγρότοποι. Το 1993 κατεγράφησαν από το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων 378 (φυσικοί, τεχνητοί) συνολικής έκτασης 2.000 χλμ.².⁸

Η σημασία των λιμνών και λοιπών υγροτόπων προϋποθέτει μεταξύ άλλων την κατανόηση της υδρολογίας αυτών και το ρυθμό ανακύκλωσης του νερού. Μέσω αυτών των υδρολογικών θεμάτων αναφάνεται η σπουδαιότητα των πολλαπλών λειτουργιών τους: για τον εμπλουτισμό των υπογείων υδροφόρων στρωμάτων, για την τροποποίηση των πλημμυρικών φαινομένων, για την αποθήκευση και ελευθέρωση θερμότητας κ.ο.κ..

Συχνότατα σε χώρους αποξηραμένων λιμνών –πλάι στις εμφανέστερες συνέπειες οικολογικής φύσης από την αποξήρανση– ο πυθμένας και ο υπόγειος κόσμος τους στέλνουν μηνύματα προειδοποιητικά της όλης κρίσιμης κατάστα-

4. Βλέπε, αναλυτικότερα επί του θέματος, F. Harrois-Monin (1977), Ghislain de Marsily (1985).

5. F. Harrois-Monin, ό.π., σ. 86. Έχει δε υπολογισθεί ότι μια πόλη 1.000.000 κατοίκων ανεπτυγμένης χώρας παράγει 1.000 m³ αποβλήτων την ημέρα.

6. "Για το νερό οι επόμενοι πόλεμοι", εφ. *Καθημερινή*, 8/1/98.

7. Για την κατάρρευση των αλιευτικών πεδίων, βλ. Σ. Πόστελ (1994, σ. 29).

8. Βλ. Π. Γεράκης, Ε. Κουτράκης (συντονιστές έκδοσης, 1996) και Μ. Κουτράκης (1994). Μερικοί από τους υγροτόπους είναι συμπλέγματα που, άμα προστεθούν αναλυτικά και αυτοί, ο τελικός αριθμός των υγροτόπων ανέρχεται σε 408. Εάν απ' αυτό το σύνολο αφαιρέσουμε τις 18 μεγάλες φυσικές λίμνες –θάσει των στοιχείων της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού–, ο μέσος όρος έκτασης των υπολοίπων είναι 3,6 χλμ.².

σης, και ιδιαίτερα της επιφανειακής και υπεδαφικής ροής· και τούτο με τρόπο ώστε και όσοι δεν πρόλαβαν λόγω ηλικίας να γνωρίσουν μία λίμνη, με όλα τα γνωρίσματά της, να έχουν σημαίνοντα ίχνη από την εξαφάνισή της. Τα προειδοποιητικά αυτά μηνύματα, εν είδει φωνής υπόγειας συνείδησης, δεν σταματούν, έως ότου δοθεί απάντηση στο τι μπορεί να σημαίνει μια αντιστροφή δυσμενών (φυσικών) καταστάσεων ή έως ότου βρεθεί στον ορίζοντα μία απάντηση, ει δυνατόν αιφορικού χαρακτήρα, σ' ένα τοπίο λιμναίας σιγής.

Στο πλαίσιο του ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ πραγματοποιήθηκε μελέτη στους χώρους των δύο κατά τη δεκαετία του 1960 μεγαλύτερων αποξηρανθεισών λιμνών, στην Κάρλα και στην Αγουλινίτσα. Μετά την παρουσίαση πλευρών του λιμναίου συμβολισμού και την ανασκόπηση της προϊστορίας των αποξηράνσεων στη χώρα μας, θα μελετήσουμε για κάθε αποξηρανθείσα λίμνη τα εξής θέματα: την οικονομική της ιστορία και τις αιτίες που οδήγησαν στην αποξηράνσή της· τα οικονομικά και βασικά κοινωνικά προβλήματα που δημιούργησε η τελευταία στις πρώην παραλίμνιες κοινότητες των εν λόγω χώρων· τη γεωργική και εξω-γεωργική χρήση των αποκαλυφθέντων εδαφών με τα περιβαλλοντικά αντίστοιχα παρεπόμενα· τον πολιτιστικό στη συνέχεια απόηχο, από τη χθεσινή σχέση του ανθρώπου με τη λίμνη, και, τέλος, τις προοπτικές σχετικά με μια δυνατότητα αντιστροφής των δυσμενών εκεί καταστάσεων.

Οι πολιτιστικοί απόηχοι αποδεικνύονται ιδιαίτερα κατάλληλα πεδία για την παροχή δεδομένων πρόσφορων, προκειμένου να οριστεί όντως μία τέτοια –έστω σχετική– αντιστροφή αιφορικής υφής. Η αιφορία όχι υπό την έννοια μιας γενικόλογης διατύπωσης –ως η χρήση φυσικών πόρων χωρίς τη διακύβευση των αναγκών των μελλοντικών γενεών– αλλά ως πεδίο ανάλυσης των όρων προστασίας της αλληλοσύνδεσης, αλληλεξάρτησης των φυσικών στοιχείων. Στον πυρήνα αυτών των όρων αναδύονται τα σημαίνοντα της διαμαρτυρίας των φυσικών ειδών κατά της μετατροπής από τον άνθρωπο του χρόνου τους από υφάδι και ουσία ζωής σε άθλιο επιφαινόμενο. Κεντρικός, έτσι, άξονας της όλης εργασίας θα είναι η προσπάθεια διασάφησης της δεινοπάθειας των φυσικών στοιχείων στα δύο εξεταζόμενα πρώην λιμναία τοπία και η ανίχνευση των όρων μιας έστω σχετικής υπέρβασής της, με ό,τι κοινωνικο-πολιτιστικά μια τέτοια προοπτική υπέρβασης μπορεί να σημαίνει.

Μόνιμο, κατά συνέπεια, μέλημα της εργασίας θα είναι: ο καθοδηγητικός μίτος αυτής της ανίχνευσης να έχει να κάνει, από τη μια πλευρά, με το τοπίο των εμπειριών του χθες εκάστου εξεταζόμενου λιμναίου τοπίου, όπως αυτές και υπό την όποια μορφή έχουν αποκρυσταλλωθεί μέσα στο χρόνο, και, από την άλλη, να τείνει να αγγίζει τον ορίζοντα των φόβων αλλά και των προσδοκιών σχετικά με την αυριανή τύχη των εν λόγω τοπίων, μετά την περιπέτεια του δίαιου αφανισμού των.